

DIYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI DERGİSİ

DİNİ, İLMİ, EDEBİ, MESLEKİ AYLIK DERGİ

Cilt : XII Sayı : 4

TEMMUZ — AĞUSTOS 1973

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

«HABERİNİZ OLSUN Kİ, ONDAN (O PEYGAMBER'DEN DÜŞMANLIKLARINI) GİZLEMELERİ İÇİN GÖĞÜSLERİNİ DÜRÜP BÜKERLER. (HAKKI İŞİTMEK İÇİN) ELBİSELERİYLE ÖRTÜNDÜKLERİ ZAMANDA (HALLERİNE) DİKKAT ET. (HALBUKİ) ALLAH ONLARIN GİZLEYECEKLERİNİ DE, AÇIĞA VURACAKLARINI DA BİLİYOR. ÇÜNKÜ O, SİNELERİN TA ÖZÜNÜ BİLENDİR.»

(HÜD SURESİ, ÂYET : 5)

İmtiyaz Sahibi ve Yazı İşlerini
Filen İdare Eden Sorumlu Müdür

M. SAİM YEPREM

Diyamet İşleri Başkanlığı
Derleme ve Yayın Müdürü

Emel Matbaacılık Sanayi Ltd. Şti. - Ankara

Hz. Muhammed (S.A.V.) Okuma ve Yazmayı Biliyor mu idi ? (1)

Yazan : Abdu's-Sabûr ŞÂHİN

Çeviren : Tayyar ALTİKULAÇ

Eski alimlerin ve muhaddislerin üzerinde durdukları bir konuya burada değinmek isteriz. Şöyle ki :

— Peygamber (s.a.v.) okumayı ve yazmayı biliyor mu idi?

Ebû Hayyân (öl. 754/1353), diğer bazı alimlerin görüşlerini de zikrederek bu konuya temas etmiş ve şöyle özetlemiştir :

«Müslümanların çoğunluğuna göre Rasûlüllah (s.a.v.) aslâ yazı yazmamış ve bakarak hiçbir kitab okumamıştır. Şa'bî'den şöyle dediği rivâyet edilmiştir :

— Peygamber (s.a.v.) ölümünden önce yazı yazmıştır.

Nakkâş'ın isnâd ettiği Ebû Kebşe es-Selûlî hadisine göre ise Peygamber (s.a.v.) Uyeyne b. Hısn'a ait bir sahifeyi okumuş ve ne yazdığını anlatmıştır.

Sahîhu Muslim'de de aynı zamanda yazı yazdığını anlatan bir rivayet vardır.

Bir gurup alim de bu görüştedirler ki, Ebû Zerr Abdullah b. Ahmed el-Herevî, Kadı Ebu'l-Velîd el-Bâcî ve diğerleri bunlardandır. Bizim beldelerimizdeki alimlerden bir çoğu Ebu'l-Velîd el-Bâcî'ye şiddetle muhalefet etmişlerdir. Hatta bazıları onun hakkında ağır konuşuyor, minberde ona ta'n ediyordu. Birçok alimler de, Peygamberin yazı yazdığı şeklindeki haberi:

— Bunun manası, yazmayı emretti demektir. Nitekim, imparator filana şöyle yazdı demek, yazılmasını emretti, demektir; şeklinde te'vil etmişlerdir» (2).

Ebû Hayyân'ın bu satırları, bu konuda üç ihtimali mümkün kılmaktadır :

1 — Peygamber (s.a.v.) aslâ yazı yazmamış ve bakarak hiçbir kitap okumamıştır.

2 — Ölümünden önce yazmış ve okumuştur.

3 — Peygamberlik günlerinde bizzat eli ile yazı yazmıştır.

(1) Bu yazı, Müellifin «Târîhu'l-Kur'ân» adlı eserinden (s. 47-53, Kahire, 1966) dilimize çevirilmiştir (Mütercim).

(2) Ebû Hayyân, el-Bahru'l-muhît, VII, 155, Kahire, 1355.

Son ihtimal, ölümünden önce yazıyı bilmesi düşünmesiyle uyuyor, değildir. Çünkü buna göre en azından Peygamberlik geldikten sonraki günlerden itibaren yazı yazmayı bildiği anlaşılmaktadır. Bu görüş, alimlerin şiddetli muhalefeti ile karşılaşmıştır. Ama ne olursa olsun eskiden beri varolagelmış bir ihtimaldir.

Müslümanların çoğunluğu, birinci ihtimali kabul etmişlerdir. Elbette her görüşün savunucularının kendilerine göre delilleri ve izah şekilleri vardır.

Bu mesele zamanımızda yeniden ortaya atılmıştır. Ama bu sefer, çalışmalarının ardındaki asıl maksatlarını çoğu zaman gizlemeyen müsteşriklerin yazılarında... Onların bu konuda yazılanlarla en çok ilgisi olanı R. Blachère'dir (3). Birinci ve üçüncü ihtimaller üzerinde durmuş ve şöyle demiştir :

«Muhammed, okuma ve yazmayı biliyor mu idi? Konumuz bakımından ciddi mühim bir soru. Bu soruya çeşitli cevaplar verilmiştir. Ama bugün müslümanlar nezdinde sâbit olan görüşe göre O, bu bilgiye sahip değildi. Bu görüş, tefsir kaynaklarında mevcut olan ve ümmî kelimesini, özellikle

[النَّبِيُّ الْأُمِّيُّ] tabirini, cahil, okuma yazma bilmeyen manasına kabul eden eski bir habere dayanmaktadır. Bu tefsir ve anlayışı müsteşriklerden bir gurup da benimsemiştir. Ameri, Kasimirski ve Montet bunlardandır. Bununla beraber biz bu konuda Kur'an'daki şu ayete bir baş vuralım:

[هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ
وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ]

(: O, ümmîler içinde kendilerinden bir peygamber gönderendir ki bu, onlara ayetlerini okur, onları temizler, onlara kitabı, hikmeti öğretir. Halbuki onlar daha önce gerçekten apaçık bir sapıklık içinde idiler) (4).

Bu ayetteki ve diğer birçok ayetlerdeki (ümmî) kelimesi ile, vahî ile karşılaşmayan müşrik Araplar kastolunmuştur. Nitekim yahudi ve hristiyanların hali de budur. Ve bu yüzden onlar, Allah'ın dini hakkında bilgisizlik içinde yaşamaktadırlar. Taberî tefsirinde bu manayı te'yid edip benimseyen ve İbn Abbas'a kadar varan haberler, mevcuttur.

Bu takdirde [النَّبِيُّ الْأُمِّيُّ] ile, النَّبِيُّ الْجَاهِلُ (:cahil peygamber)

manası değil, ancak (putperestlerin peygamberi) manası kastedilmiştir. Arapça [أُمَّة] kelimesinin iştikakı, hiç şüphesiz İbranice «ummôt hâ ölâm» (:âlemin ümmetleri) sözüne râcidir. Ki bunlardan maksat, yahudi ve mesihilerin tanıdıkları putperestlerdir.

Şayet İslâm âleminde benimsenmiş görüşü yakından tetkik edecek olursak görürüz ki bu görüş, medih (övme) meylinen ileri gelmektedir: Kur'anın ilâhi kaynaktan geldiğine delâlet eden şey, bu kitabın ummî (câhil) bir insana vahyedilmiş olmasıdır. Onun ummî oluşu, herhangi bir yolla bil-

(3) Blachère'nin bu konudaki görüşleri için bk. Introduction au Coran, Edition, 1959.

(4) el-Cum'a, 2.

gisini yahudi ve mesihilere ait kitaplardan doğrudan doğruya öğrenmiş olmasına manidir. İşte böylece, Muhammed'in bir insan olarak görünen tevâ-zuu ile bir peygamber olarak ortaya çıkan yüceliği arasındaki uyumsuzluk bizi şaşırtmaktadır.

Bu sebebledir ki, bazı müsteşrikler, Muhammed'in ummî oluşu sözünü bir kenara atmışlardır. Yine bunlar evvela el-Alak suresi'nin başındaki ^{اِقْرَأْ}

emrinin kullanılmasını kavrayamamışlardır. Halbuki aslında bu kelime «okuma» emrini kasteden bir kelime değildir. Onun manası «inzâr et» (:kor-kut) veya «davet et, çağır» demektir.

Diğerleri, bunların aksine olarak birbirine aykırı olan nasslar karşısında hayret duymuşlar, bazıları Muhammed'in ummîliğini kabul etmiş, bazıları reddetmiştir. Müsteşrek Weil'in çalışması da meseleye kesin bir çözüm yolu

getirememiştir. O, [وَمَا كُنْتَ تَتْلُو مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخِطُّهُ بِيَمِينِكَ] (:Sen bundan önce hiçbir kitap okur değildin. Elinle de onu yazmadın) (5) aye-

tine baktığı zaman kabul etti ki burada kök, [ت ل و] maddesidir. Bunun da manası arz etmek, alâkası olmak, şifâhi takrirdir. Weil nezdinde bundan anlaşılan, Muhammed'in okumayı ve yazmayı bilmesidir. Halbuki bu ayet açıkça işaret etmektedir ki, Muhammed, yahudi ve nasârânın kitaplarını okumamıştır.

Maamâfi Weil'in vardığı sonucun ikna edici bir değeri yoktur. Çünkü :

1 — [ت ل و] kökünün manası burada: arzetmek olmayıp, yüksek sesle ve başkalarına duyuracak şekilde okumaktır.

2 — Weil, manası apaçık olan [وَلَا تَخِطُّهُ بِيَمِينِكَ] (:elinle de onu yazmadın) ibaresi üzerinde durmamıştır. Halbuki bu ibare onun görüşüne açıkça karşıdır. Ayet, -tefsire ihtiyaç göstermeksizin- delâlet ediyor ki Muhammed, yahudi ve nasârâyâ ait kitapları okumamış ve yazmamıştır. Bu iki işi yapmak hususundaki kudreti veya aczi meselesini ayetin şumulü içinde görmemize, ayetin durumu imkan vermemektedir.

Genellikle siyer kitaplarında yazılı bazı satırlara güvenerek başvurmamız zaruri olmaktadır: Hudeybiye sulhu ile (6 H./627 M.) ilgili olarak şu haber gelmektedir :

Muhammed ve Mekke elçisi Suheyl, muahede şartları üzerinde anlaşmışlardı. Muhammed kâtibini çağırdı ve ona besmeleyi yazdırmaya başladı. Fakat Suheyl derhal :

— Daha önce yazdığın gibi [بِاسْمِكَ اللَّهُمَّ] (: Ey Allah'ım, senin adıyla...) şeklinde yaz, diyerek Peygambere müdahale etti. Bundan açık-

(5) el-Ankebût, 48.

ça anlaşılıyor ki Suheyl, Muhammed'in Mekkedden hicretinden ve belkide peygamberliğinden önce eli ile yazdığı bazı yazılara işaret etmektedir.

Peygamberin, ölüm döşeginde yatarken siyasî vasiyyetini yazmak için düz bir kemik veya deri parçası ile mürekkep istediğini ve buna orada bulunanlardan hiçbir kimsenin şaşmadığını anlatan haberler daha da kuvvetlidir. Bu istek vuku bulunca orada bulunanlar isteği yerine getirmemişlerdi. Çünkü bu konuda Ebû Bekir ve Aişe taraftarları, Ali taraftarları ile rekabet halinde idiler.

Hülâsa edecek olursak: Muhammed'in okuma ve yazmayı bildiğini gösteren karinelerin mevcut olduğu görüşündeyiz. Bundan başka onun ailesinden amcası Ebû Tâlib ve amcasıoğlu Ali gibi bazı kişilerin de bu niteliği hâiz olduğu kanaatine bizi sevk eden âmiller de elimizde mevcut bulunmaktadır» (6).

Peygamber (s.a.v.)'in yazı bildiği hususunda Blachère nezdinde kabul gören bu haberlerin ikisi de ihtimalî işaretlerden başka bir şey ifade ediyor değildir. Hudeybiye olayı (ile ilgili iddiası)nı, eserinin 1. sayfasının dip no-

tunda bizzat kendisi nakzetmektedir. Zira orada «Burada [اكتب] (:yaz) kelimesi, [استكتب] (:yazmasını iste); yani dikte ettir manasına gel-

mektedir.» diye zikretmiştir. Bu imlâ ettirme işi, hayatı boyunca Rasûlüllah (s.a.v.)'in bir âdedi olmuştur. Hatta bu yol müslümanlara birbirleriyle borçlu-alacaklı durumlarında takib etmeleri, Cenâb-ı Hak tarafından gösterilmiş bir yoldur (7). Peygamber (s.a.v.) 'in vefatı haberi ise bize kalırsa, aşağıda hülâsa olarak arzedeceğimiz şu sebeplerle müellifin maksadını anlatıp-anlatmamak yönünden daha da zayıftır:

1 — Müellif, vefatı esnasında Peygamber (s.a.v.)'in yanında bulunanların onun isteğine icabet etmemelerini, Ebû Bekir ve Aişe tarafı ile Ali tarafının (hilâfet konusundaki) rekabetine bağlıyor ve bu konuda İbn Sa'd'a dayanıyor (8). İbn Sa'd'ın et-Tabakatu'l-kübrâ'sındaki (9) haberler arasında Ebû Bekir veya Aişe ile ilgili bütün bilgiler zikredilmiş değildir. Ama yazar, onlar hakkında müsteşrik hedefine uygun düşen bir rivayeti zikretmiştir. Muhakkak ki bu hususta başka kaynağı da vardır. Ama onu zikretmek işine gelmemiştir.

2 — Peygamber (s.a.v.) normal zamanlarında bile, bir ayeti veya vahyi yazdırmak için kâğıt ve mürekkeple birlikte vahî kâtiplerini çağırırdı. Ölümün gölgesinin üzerine düştüğü, vücudunun bütün uzuvlarının elemelerle ağırlaştığı böyle kötü şartlar içinde bunun aksini -kendi eliyle yazmayı- istemesi nasıl tasavvur edilebilir?

3 — Bu noktayı tamamlayıcı olarak ilâve edilebilir ki, vahî kâtibi olarak Peygamber (s.a.v.)'in istihdam ettiği kişilerden bazıları (Ömer, Ali gibi) ölmü anında orada bulunmakta idiler. (10). Tabîî olan şey, ölüm dakikalarını yaşayan bir hastanın yazı işinin onlardan biri tarafından yerine getirilmesidir.

(6) Blachère, Introduction, au Coran, s. 6-11.

(7) İbrahim Enis, Delâletu'l-elfâz, s. 185, Birinci Baskı, 1958.

(8) Bk. Introduction au Coran, s. 11 (dip notu).

(9) Bk. et. Tabakatu'l-kübrâ, II, 242-245, Beyrut, 1376/1957.

(10) Introduction au Coran, s. 12.

Bundan başka Blachère'nin talebelerinden birini de, Peygamber (s.a.v.)'in yazmayı ve okumayı bilmesi hususunda onun fikirlerini te'yid ederken buluyoruz (11). Diyor ki :

«Prof. R. Blachère'nin konuyu fevkalâde sunuşuna bakınız... Onun bu husustaki düşüncesini bir başka mütalâa ile te'yid etmemiz mümkündür: Muhammed'e vahyolunan ilk surede kalem ve okuma övülmüştür. Ve buradaki «oku!» emri, ummî olan (yani Dr. Mendûr'a göre cahil olan) bir şahsın beklemeyeceği bir emirdir».

Dr. Mendûr bir başka taraftan hocasının fikrini nakzettiğinin farkında değildir. Sanki o, Blachère'nin [اَوْأ] (:oku) emrini [أَنْذِرْ أَوْ أَدْعُ]

(:korkut, yahut çağır, davet et) diye tefsir ettiğini okumamış ve onun delil olmak bakımından reddettiği bir şeyi delil olarak ortaya atmıştır. Ve sanki vahî, -diğer bir yönden de- Peygamberin beklemesi şartını tazammum eden bir olaydır; Peygamberin bilgi seviyesini gözetmesi, bu sınırı öte geçmemesi gereklidir.

Bu konuda bizim benimsediğimiz görüşe gelince: o, iki gerçeğe dayanmaktadır :

1 — Ashab (r.a.), Rasûlüllah'ın içinde bulunduğu durumları ve onun vasıflarını hiç şüphesiz bilmekte idiler. Nitekim bu bilgiler, siyer kitaplarında, kalın ciltleri dolduracak şekilde yazılıdır. Peygamberin günlük hayatının en basit tafsilâtına kadar bilgi veren bu insanlar, nasıl olur da O'nun okuma ve yazmayı bildiğini zikretmezler? Bu durum, Peygamber (s.a.v.)'in okuma-yazma bilmediğinin bir delili değil midir?

2 — Nebî (s.a.v.), vahî geldikçe onların yazılmasına, yazılarak veya ezberlenerek halk nezdinde yerleşmesine büyük ihtimam gösterirdi. Ayetlerin belenmesi ve muhafazası işi, aynı anda iki yolla veya bunlardan sadece biri ile oluyordu. Kur'an hafızlarına vahfleri bizzat kendisi öğretiyor, yazma işini de yazı konusunda maharetli ve bu iş için görevlendirilmiş kişilere bırakıyordu. Şayet bu işi bilseydi, kâtip bulunmadığı zamanlarda ve bilhassa gece yarısı vahyin gelmesi halinde hiç tereddüt etmeden bizzat kendisi yazardı. Ama Peygamber (s.a.v.) özellikle böyle hallerde ve genel olarak da diğer durumlarda daima ezberlemeğe ve ezberletmeğe ve önem vermiştir. Bu hususta birçok rivayetler mevcut olup, şunlar misal olarak zikredilebilir.

a) Peygamber (s.a.v) Kur'an'ı ezberler ve kendi kendine okurdu. Abdullah b. Muğaffel şöyle demiştir: «Rasûlüllah (s.a.v.)'i Mekkenin fe'hi günü gördüm; bineği üzerinde el-Feth sûresini okuyordu» (12).

b) Ashâbına okurdu. Enes (r.a.) diyor ki: «Peygamber (s.a.v.) Ubeyy b. Kâ'b'a: Allah sana Kur'an okumamı emretti, buyurdu» (13).

c) Ashâbı da ona okurdu. İbn Mes'ûd diyor ki: «Peygamber (s.a.v.) buna: Oku da dinleyeyim, buyurdu. Dedim ki: Yâ Rasûlallah! Kur'an sana in-

(11) Bu zât, Dr. Mustafa Mendûr olup şâz kıraatler hakkında yaptığı doktora tezinde (s. 13) konuya temas etmiştir.

(12) bk. Sahîhu Muslim, I, 547, Kahire, 1374/1955.

(13) bk. Aynı eser, I, 550.

dirildiği halde ben onu sana okuyacağım, öyle mi? Bu soruma karşı evet, buyurdu. Ben de en-Nisâ sûresi'ni okudum» (14).

d) Bütün bunlar olmakta iken bir yandan da Cibrîl'e okuyor, Cibrîl de O'na okuyordu. İbn Abbas şöyle diyor: «Rasûlüllah (s.a.v.) hayır konusun- da insanların en cömerdi idi. Bu bilhassa Ramazan ayında Cibrîl kendisine geldiği zaman göze çarpardı. Ramazan ayı boyunca her gece Cibrîl O'na ge- liyor, Peygamber (s.a.v.) O'na Kur'an'ı (o güne kadar gelmiş ayetleri) arz- ediyordu» (15).

Hız. Fâtıma'nın bir hadisine göre o, şöyle demiştir: «Peygamber (s.a.v.) bana şu sırrı tevdi etmiştir:

— Cibrîl her yıl buna Kur'an'ı -hıfzımla mukabele ederek okuyordu. Bu işi bu yıl iki defa yaptı. Bunu ölümün yaklaşması olarak görüyorum» (16).

Kur'an'ın [**الْأُمِّيِّينَ**] ve **النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ** ifadelerinden, en doğru tefsir

olarak «ehl-i kitabın dışında kalan putperestler»in kastedildiği manasını çı- karsak bile bu, ümmîliğin, okuma- yazma bilmeme manasıyla de o zamanki şehirli ve köylü Arap toplumunun bâriz bir vasfı olduğunu kabul etmemize mani değildir (17). İleride onların yazı yazmayı bilmeleri ile ilgili haberleri tafsilen göreceğiz (18).

Peygamber (s.a.v.)'in ummî olması, okuma ve yazma öğrenmeyi devamlı olarak istemeyeceği manasına gelmez. Fakat yetiştiği çevre icabı öğreneme- miş, yaşı da ilerleyip öğrenme fırsatını kaybettikten sonra da böyle bir te- şebbüste bulunmamıştır. Ama Cenâb-ı Hak, vahî ve risâletle onu ganî kıl- mıştır. Bütün bunlar yanında O, ashâbın zihinlerine okuma ve yazmanın öne- mini yerleştirmeye çalışmış, Medine'deki müslüman çocuklarının öğretimleri üzerinde titizlikle durmuştur. Özellikle Bedir savaşından sonra esirlerin fid- yesi olarak (her esir için) müslüman çocuklarından on tanesine yazı öğret- me şartını koşmuştur.

Bu söylediklerimiz, içinde yaşadığı olaylar ve okuma yazma ile ilgili birçok mühim işlerle yakın ilgisi itibariyle- Peygamber (s.a.v.)'in, hayatının sonlarına doğru, iyice öğrenmek ve bellek şeklindeki bir teşebbüsle ol- masa bile bu iki şeyi biraz öğrenmiş olmasına mani değildir. Ve bu iş tabii bir şekilde kendiliğinden olmuştur. Şa'bî'nin, yukarıda geçen: «Peygamber (s.a.v.) ölmeden önce yazı yazmıştır» sözü ile işaret ettiği de budur. Yani: «hahayının sonlarında, kolaylıkla öğrenilebilen bazı şeyler yazmıştır» demek- tir ki, bu görüş, yukarıda zikri geçen üç ihtimalin ikincisidir. Bu konuda bi- zim tercihin meylettiğimiz görüş de budur.

(14) bk. Aynı eser, I, 551.

(15) Sahîhu'l-Buhârî, VI, 102, İstanbul, 1315.

(16) Aynı eser, VI, 101.